

ватка пасувала, мов собаці крила [4, с. 359], впала, як сніг на голову [4, с. 433], спокусилася, як мишка на сир [4, с. 535], день тягнувся, мов собача пісня [4, с. 548], виростали, мов з води [4, с. 551].

Відчутного стилістичного ефекту досягає Леся Романчук, обираючи модель семантичного обігрування компонентів загальноживаного фразеологізму «не вартий мізинця» – «про нікчемну людину, набагато гіршу порівняно з іншими, недостойну інших» [3, с. 68]. Зворотний ефект викликає контраст на основі суміжності фразеологізму та власного імені персонажа «мізинний палець – три Череватьки з віллами»: *Та його [Максимів] мізинний палець на лівій нозі вартий трьох Череватьків з віллами!* [4, с. 600].

Посиленню експресії сарказму сприяє і фразеологічна енантіосемія, що також базується на контрасті зіставлених реалій, надто віддалених за змістом: «*партія – кашкет*»: *Потрібна мені твоя партія, як зайцеві кашкет* [4, с. 357].

Іншим важливим елементом народнорозмовного джерела є прислів'я та приказки, які збагатили «Софію» Лесі Романчук різного роду повчаннями, порадами, настановами, ствердженням певних життєвих ідеалів: *Шила в мішку не втаїш* [4, с. 110]; *Нова мітла мете зовсім в інший бік* [4, с. 157]; *Слово – не горобець, випустиш – не впіймаєш* [4, с. 270]; *Відрізане не дочочиш* [4, с. 321]; *Вчитися ніколи не пізно* [4, с. 328]; *Ніде правди діти* [4, с. 357]; *Удень з возем не знайдеш* [4, с. 591]; *Долю конем не об'їдеш* [4, с. 596].

Отже, в романі «Софія» Лесі Романчук широко використовуються як загальнонародні, так і модифіковані розмовно-побутові фразеологізми, які органічно взаємодіють з мовою героїв, мовою автора і змістом твору. Фразеологізми в тексті виступають крізь призму авторського художньо-образного світобачення. Через фразеологічні одиниці письменниця передає своє ставлення до зображуваних подій, майстерно увиразнює характери персонажів, надає їм природної усномовної невимушеності, акцентує смислову та стильову позиції мовних засобів.

Література

1. Гнатюк І. С. Деякі особливості використання фразеологізмів у мові сучасної художньої прози [текст] / І. С. Гнатюк // Українська мова і література в школі. – 1981. – №9. – С. 62-64.
2. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Л. Г. Скрипник. – К. : Наукова думка, 1973. – 280 с.
3. Фразеологічний словник української мови : Кн. 1-2 / уклад. : В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк та ін. – К. : Наукова думка, 1993. – 984 с.
4. Романчук Л. Софія. Не залишай... : кн. 1 ; Не залишай мене... : кн. 2 / Леся Романчук. – Тернопіль : Богдан, 2007. – 624 с.

Summary

The article deals with the using of phraseological units in the language of Lesya Romanchuk's novel "Sofia". The author attracts attention to the colloquially-domestic phraseology units, because exactly the colloquially phraseology units present the richest layer of Ukrainian folk phraseology. These phraseologisms are characterized mostly by the specific emotionally-expressive colouring and have a common deteriorative-colloquial value. At the same time phraseology units of this group are used in a novel for giving vivid character to the language of heroes, bringing into their communication the tint of sincerity, simplicity, spontaneity, ease.

The author also determines such stylistic signs of colloquial phraseological units as a presence in their structure of colloquial and common speech words, words on denotation of the articles of human way of life, somatic words. The article analyses both common and colloquial phraseological units, defines their functional-stylistic features.

Key words: phraseological units, colloquial phraseological units, expressivity, transformation.

УДК 398.87

А.К. Павлова

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ЕМОТИВНОСТІ В НАРОДНІЙ ЕПІЧНІЙ ПОЕЗІЇ

Стаття присвячена питанню прагматики емотивно-експресивних засобів у епічній поезії. Аналіз фольклорного тексту засвідчує, що базові ідентифікатори емотивної лексики передають загальну ідею лексичного поля – ідею почуття, емоції як особливої психічної реальності. Емотивність у пісенних зразках представлена не лише на лексичному, але й на синтаксичному рівнях.

Ключові слова: фольклорний текст, емотивність, епічна пісня, естетична функція, історична пісня, балада.

Серед найважливіших аспектів формування цілісної полікультурної особистості більшість філософів виокремлюють феномен естетичного переживання. Цей феномен пов'язаний із особливостями споглядання мистецтва, специфікою художнього образу. Формування художнього образу здійснюється на позасвідомій основі, шляхом впливу усєї системи засобів художнього вираження конкретного твору на глибинні духовні механізми особистості. Художній образ дає можливість пізнати істину буття, співпереживаючи, оцінюючи і розмірковуючи одночасно. Діахронно-синхронний вимір дозволяє реципієнту усвідомити систему амбівалентності.

М. Бахтін прагне естетичним шляхом «заглиблення» у текст виявити, що на певних рівнях відбувається зрощення часового та просторового вимірів, саме там, де здійснюється феноменологічне прояснення свідомо-

сті, коли накладаються просторово-часові обмеження (так народжується текст). Просторові та часові шляхи двох людей перетнулися. Кожен із тих шляхів має свої вимірювачі, свої знаки, прикмети, і кожен розкривається в своїх специфічних хронотопах [1, 340-511]. Характеризуючи художній текст, інші дослідники наголошують, що художня умовність, яка виникла як результат узагальнення, не позбавлена «конкретно-почуттєвих образів предметів та явищ дійсності» [4, 97].

Художня література презентує особистість у комплексі протиріч, індивідуальних особливостей, переваг, недоліків як представника конкретного соціуму, відповідної епохи. Уся реальна дійсність може знайти відображення в художньому творі. Фольклорний текст, із точки зору прагматики, функціональних характеристик, вирізняється стійкістю зв'язків, особливим методом освоєння буття. На відміну від літератури, естетична діяльність у фольклорі пов'язана з законом відібраності, за яким не всі події знаходять висвітлення, оскільки це є жанрово обумовленим фактором.

За Б. Путиловим, критерій відбору етнографічного матеріалу співвідноситься зі ступенем семіотичності й можливості його семантичного перекодування [3, 3-14]. Однак за всіх розходжень критерії відбору у фольклорі можуть бути об'єднані однією загальною властивістю – відповідністю традиційній культурній нормі, ідеалу. Ця норма може носити етичний, естетичний характер, бути жанрово обумовленою й історично детермінованою, але саме відповідно до неї створюється особлива фольклорна дійсність, у якій діє «своєрідний закон естетичної ідеалізації». Безперечно, важливу роль у реалізації естетичної функції фольклорного тексту відіграє емотивність як кодифікована семантична властивість слова.

Варто зауважити, що у сучасній лінгвістиці не існує комплексного визначення поняття емотивності у структурі мовної системи. В. Шаховський визначає емотивність як притаманну мові семантичну якість виражати системою власних засобів емоційність, тобто акт психіки, відображений у семантиці мовних одиниць, соціальних та індивідуальних емоціях. На думку вченого, емотивність – це емоційність в мовному значенні, тобто чуттєва оцінка суб'єкта, вираження мовними або мовленнєвими засобами відчуттів, настроїв, переживань людини [12, 107]. За іншою концепцією, емотивність у сучасній мовознавчій науці – це складова конотативного компонента у семантичній структурі мовної одиниці, яка репрезентує емоційне ставлення носіїв мови до позначеного [10, 105]. У наукових студіях Є. Мягкової емотивність – це «емоційне навантаження слова» – «ті якості слів, завдяки яким вони називають і виражають емоції» [7, 93].

Сучасні лінгвісти диференціюють емотивну лексику на п'ять груп: 1) емотиви-номінативи, тобто слова, що називають емоції; 2) емотиви-асоціативи, до яких належать слова з прихованою семою емоції; 3) емотиви-експресиви, які мислять як слова, що виражають емоційну оцінку; 4) оказіональні емотиви, які є авторським витвором; 5) нейтральні емотиви, чия емотивна конатація узуально не закріплена, але експлікується у складі диктеми [5, 76]. Отже, зміст поняття емотивність висвітлено у зв'язках із поняттями типів комунікації, самовираженням та авторським ідіостилем.

Різні групи емотивності представлено також і у фольклорних текстах, де яскраво синтезовано етичний та естетичний компоненти. У історичних піснях емотивність представлена на кількох рівнях мови. Зокрема, через демінутиви показано трагедію козака, який потрапив у полон до ворогів. У монолозі героя – повнота емоцій: розгубленість, тривога, страх, страждання через безвихідь:

«Утікайте, женці, куди кожний може,
Куди которому господь допоможе!
Повій, вітре да *буйнесенький*,
Да на мої женці *молодесенькі!* [9].

Крім прикметникових демінутивів, широко представлені й іменникові:

Ой що то за *крячок*,
Що по морю літає?
Ой що то за *бурлачок*
Да молодців збирає?
Збирайтеся, *братця*,
Все народ майстеровий,
Зділаємо, *братця*,
Півтора ста возів.
Да накупимо ми, *братця*,
Півтора ста пар волів! [9].

Використання такого типу демінутивів пов'язано із ментальними особливостями українського етносу: чуйністю, відкритістю, товаришкістю, взаємоповагою, жертівністю тощо. Емотивність представлена завдяки використанню різноманітних синтаксичних конструкцій, наприклад, спонукальних речень. Як бачимо, формуючи експресивну синтаксичну композицію, комунікант створює особливу модель поведінки: або намагається надати статичній номінативній системі нової ознаки, або розгортає систему так, що досі неактуальна ознака стає актуальною.

Зауважимо, що експресивний компонент є найменш членованим не через причини своєї неоднозначності, а навіть через причину своєї звичайності. Когнітивні особливості експресії полягають в тому, що вона виражається єдиним цілим, наприклад, нечленованим реченням. Лінгвісти стверджують, що саме синтаксичні засоби подаються у вигляді відтворювальної моделі. Це, насамперед, пов'язано із конвенційністю вираження експресії

у лінгвістичних культурах [2]. Така синтаксична модель у фольклорному тексті, що позначена експресивністю, постає своєрідним блоком семантико-семіотичної структури тексту:

Посадимо ми, братця,
По семи молодців,
А по восьмому Поганяльничку,
По дев'ятому Кашоварничку,
А по десятому
Для сторожності!
Поїдемо, братця,
У славний город у Азов
І станемо ми, братця,
У дванадцять рядів! [9].

У фольклорному тексті наявні також і парцельовані конструкції (базова частина і парцелят), які творять чіткий ритм, схвильовано-прискорену тональність авторської мови, яка передає напружений психологічний момент. В експресивному синтаксисі фольклорного тексту вони є ефективним засобом реагування людини на різноманітні життєві ситуації, відтворення виняткових вражень, почуттів, настроїв героя. Наприклад, мистецтво трагічного в баладі виявляється у майстерності творців побачити трагічне в житті та передати його в поетичній узагальненій формі із великою емоційною напругою:

Серед села, серед села
Стала се новина:
Счарувала Парасина
Вдовиного сина.
Та як ёго *счарувала*,
Головка боліла;
А як мати то изріла,
Віт разу умліла.
– «Ци ти, *синку*, з коня упав,
Ци ти, *синку*, вбив се?
Ци ти, *синку*, в Парасини
Чарів поживив се'» [6, 141].

У наведеному уривку баладної пісні наявні присудки-повтори (счарувала-счарувала), і повтори – вставні конструкції (синку-синку-синку).

Зауважимо, що емотивне значення, яке лінгвісти називають семемою, – це значення, в якому виражено або визначено емотивний зміст. У концепції В.Шаховського емосема – це окремий вид сем, що співвідносяться з емоціями того, хто говорить, виражаються у семантиці слова як сукупності семантичної ознаки «емоція» і семних конкретизаторів [12, 105]. Серед них лінгвіст називає «любов», «зневагу», «приниження» тощо. Аналіз фольклорного тексту засвідчує, що базові ідентифікатори емотивної лексики передають загальну ідею лексичного поля – ідею почуття, емоції як особливої психічної реальності. Наведемо приклад із співанки-хроніки:

Сидить мамка край віконця, уже біла днинка:
Ба, де ми ся забарила моя Василюк?
Але прийшли сусідоньки, на ганочку стали
Та сумную новиночку Бронтерці сказали.
Заломила мамка руки, на лавичку впала:
Доне моя Василюк, уже-м тя віддала!
Закувала зозулечка на хаті на латі,
Та умерла Василюк в Боркановій хаті [11, 369].

Засоби емотивності у наведеному тексті представлені не лише на лексичному рівні, але й на синтаксичному. Це, зокрема, питальні, а також окличні речення, які використовуються в системі реалізації естетичної функції твору.

У текстовій структурі епічної хронікальної пісні антропонімічні повтори використано на початку твору для показу трагічної виняткової ситуації. Вони, безперечно, пов'язані з авторською інтенцією. У кульмінаційній частині з метою підсилення емоційної напруги та впливу на аудиторію використано повтори-звертання:

Ой та несли *Нестерука* попід Фудубови
Уже того *Нестерука* на брамі пороли.
Вони ж йиго и пороли и голов лупали,
Ой щоби вас, Дурнеюки, кайдани лупали!
Ой щоби вас, Дурнеюки, кайдани побили,
Що ви мому Стефанкови житычко умили [13, 165].

Емотивно-експресивні засоби епічної пісні сприяють також реалізації пізнавальної функції фольклорного твору. Як відомо, у пізнавальних актах, спрямованих на самопізнання й самооцінку, основний зміст становить інформація про суб'єкт. При цьому важливо враховувати, що характер інформації про зовнішній об'єкт і сам суб'єкт суттєво визначається дієвістю останнього, оскільки від конкретного прояву його активності залежить, які ознаки та відношення об'єкта виокремлюються, відображаються суб'єктом і якою мірою [3, 112]. Інформа-

ція існує реально. Існує те, що зменшує невизначеність ситуації, вказуючи, яке ймовірне завершення настало. Існують дві підсистеми повідомлення: сигнали інформації можуть бути одночасно спрямовані до конкретно відомих або до великої кількості ймовірних адресатів. Засоби емотивності як різноманітні компоненти фольклорного тексту сприяють цілісному засвоєнню інформації, підтримують загострену увагу, активізують мислення людини, викликають напругу почуттів у слухача або читача.

Список використаних джерел

1. Бахтин М. Формы времени и хронотопа в романе / М. Бахтин // Собрание сочинений: в 6 т. – М.: Языки русской культуры, 2012. – Т.3. – С.340-511.
2. Блох М.Я. Проблемы парадигматического синтаксиса: на материале английского языка: автореф. дисс. на соиск. степени доктора филол. н.: спец. 10.02.19 «Теория языка» / М.Я. Блох. – М., 1976. – 33 с.
3. Дубровский Д.И. Информация. Сознание. Мозг. – М.: Высшая школа, 1980. – 327.
4. Кубланов Б.Г. Гносеологічна природа літератури й мистецтва. – Львів: Зб. Львівського ун.-ту, 1988. – 289 с.
5. Літвінчук І.М. Прагматика емотивного тексту: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / І.М. Літвінчук. – К., 2000. – 231 с.
6. Лоначевскій А. Сборникъ пьсень буковинского народа (Изъ матерьяла, доставленнаго Г.И. Купчанкомъ в Юго-Западный отдель Императорскаго Русскаго Географическаго Общества) / А. Лоначевскій. – Киевъ, 1875. – 314 с.
7. Мягкова Э.Ю. Эмоциональная нагрузка слова и ее проявление в материалах ассоциативного эксперимента / Э.Ю. Мягкова // Психолінгвістическіе исследования в области лексики и фонетики. – Калинин: Калинин. гос.ун.-т., 1981. – 160 с.
8. Путилов Б.Н. Проблемы типології этнографічних зв'язків фольклору // Фольклор й етнографія: Зв'язок фольклору із древніми звичаями й обрядами. – Л.: Наука, 1997. – 345 с.
9. Ревуцький Д. Українські народні думи та історичні пісні / Д. Ревуцький. – К., 1919. – 369 с.
10. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава: Довкілля. – К., 2006. – 716 с.
11. Співанки-хроніки. Новини / Передмова О. Дея.– К.: Наукова думка, 1972. – 558 с.
12. Шаховский В. Эмотивный компонент значения и методы его описания: Учеб. пособие к спецкурсу / В. Шаховский. – Волгоград, 1983. – 326 с.
13. Шухевич В. Гуцульщина. Матеріали до українсько-руської етнології / В. Шухевич. – Львів, 1902. – Ч.3. –Т.5. – 365 с.

Summary

The article deals with the question of pragmatics of emotive expressive means in epic poetry. Analysis of the folklore text shows that the basic identifiers emotive vocabulary conveys a general idea of lexical fields – the idea of feelings and emotions as a special psychical reality. The author accented that, unlike fiction, folklore text from the perspective of pragmatics and functional characteristics differentiate by resistance relations, especially by the special method of being development. Aesthetic activities in the folklore related with the receiving law because of which not all the events are reflected, as it is caused by a factor of genre.

Expressive component of folk text is less divided, not because of reason of its ambiguity, but even after the cause of normality. Cognitive features of expression lies in the fact that it is expressed by a single entity, such as undivided sentence. Linguists claim that syntactic means serves as a reproductive model. This is primarily due to the convention convey expression in the language cultures. This syntactic model in folklore texts marked by expression faced as some kind of block to semantic semiotic structure of the text.

Emotively expressive means of epic song also support realization of cognitive folklore function. Information exists in reality. There is something that reduces uncertainty, indicating that the likely completion occurred. There are two subsystems of message: information signals can be simultaneously directed to a specifically known or to a large number of possible recipients. The means of emotiveness as the multilevel components of folklore text enabling seamless assimilation of information, support heightened attention and stimulates the human mind, causing tension feeling in the listener or reader.

Keywords: folklore text, emotiveness, epic song, aesthetic function, historical song, a ballad.

УДК 811.161.2'37'373:811.161.2'282(477.43)

І.М. Потанчук

НАРОДНІ ГІДРОГРАФІЧНІ НАЗВИ У ЗАХІДНОПОДІЛЬСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті проаналізовано реалізацію найменувань лексико-семантичних груп «води проточні й стоячі», «ділянка водойми» як складника народної географічної термінології західноподільських говірок, виділено типові загальноукраїнські елементи, визначено ареальну специфіку номінації. На матеріалі зафіксованих лексем підтверджено західноподільські говіркові риси.

Ключові слова: лексема, сема, гідрографічний термін, лексико-семантична група, західноподільські говірки, народна географічна термінологія, зрушення семантики.

Багатство лексики народних говорів, різноманітність мотивів номінації актуалізує дослідження її складу, закономірностей системної організації, особливостей функціонування. Зважаючи на це, важливі дані містять праці М. А. Грицака [1], Т. В. Громко [2], О. К. Данилюк [4-5], Й. О. Дзендзелівського [6-7], Л. Т. Масенко [11],